

Republicanisme i justícia relacional¹

Pompeu Casanovas

Per a Marta Poblet i tots els voluntaris del Libya Crisis Map

Introducció

En aquest article plantejaré un problema que em preocupa de fa temps i per al qual no tinc encara solució. Es tracta de la manca de fonamentació dins de la teoria de l'Estat de dret del tipus de justícia que prové de la base

1. Agraïxo a *Mirmanda* a través de Xavier Serra l'encàrrec d'aquest article. Els companys de l'IDT-UAB han contribuït a alleugerir-lo d'errors i ambigüitats. Agraïxo especialment a Pep Vallbé una crítica molt útil i acurada. El lector interessat pot consultar l'aparat crític complet en la versió extensa que es publicarà properament en castellà amb el mateix títol a la revista de filosofia del dret *DOXA*, núm. 35 (2012).

i que, a manca d'una formulació millor, he denominat *justícia relacional*; és a dir, aquella justícia que no és establerta a partir d'òrgans estatals competents —com els tribunals— per aplicar una llei o una regulació, sinó que s'estructura a partir de l'autoregulació de patrons o pautes socials que provenen de baix a dalt per tal de solucionar problemes polítics i socials.

Hi ha força àmbits on s'aplica aquest tipus de justícia: la justícia transicional en situacions postbèl·liques, o en estats fracassats o derruïts; la justícia per a les víctimes en situacions col·lectives de genocidi o violència massiva; la justícia en casos de mediació penal víctima-agressor (la denominada "Victim-Offender Mediation", VOM). No cal, però, anar tan lluny per trobar situacions quotidianes de *justícia reparadora* o *justícia restaurativa*: els conflictes veïnals, els conflictes mediambientals, les disputes familiars, presenten sovint aquest aspecte interrelacional que les lleis no capten i per al qual la ciència política i la teoria jurídica encara no han trobat un llenguatge comú.

Tampoc no cal acudir només a la resolució de conflictes: cada cop que en un grup humà apareix de forma conscient o espontània una pauta o patró de conducta identificable de forma implícita o explícita, tenim la creació d'un ordre o sistema de regulació.

Els juristes solen descriure el dret contemporani a partir de normes positives i de les seves propietats —vàlidesa, eficàcia, efectivitat, aplicabilitat...— però ¿què succeeix amb conceptes més amplis, de caràcter moral, com el perdó, la compassió o l'empatia? ¿Què succeeix no solament en absència d'una llei clara aplicable, sinó en la quotidianitat de les relacions humanes, quan algú decideix que el diàleg amb l'enemic, l'agressor o el contrincant exclou el recurs a la legalitat vigent perquè aquest recurs és considerat contraproduent o no apte per a resoldre la situació de conflicte? ¿Què passa si els ciutadans decideixen prescindir de la legalitat institucional perquè els instruments oferts pels tribunals o per les polítiques públiques es consideren no pertinents, o fins i tot un obstacle per a una convivència digna? ¿A quin model teòric corresponen els sistemes de governança, amb un protagonisme de la ciutadania cada cop més alt, i els sistemes de justícia relacional, els quals semblen tenir un paper cada vegada més fonamental en l'organització de les societats del segle XXI?

¿I què succeeix amb les interaccions a través de la xarxa? ¿Hauria de canviar la concepció del que entenem avui dia per dret i per sistemes polítics? ¿No ha augmentat la capacitat *personal* d'actuació política a través dels instruments per a l'organització del coneixement?

No podré respondre aquí totes aquestes preguntes. En part, són les qüestions suscitées per l'elaboració del Llibre Blanc de la Mediació de Catalunya.² Em centraré només en algunes de les respostes clàssiques del republicanisme com a filosofia política, i a suggerir algunes reflexions finals.

Formularé, doncs, de nou les preguntes d'una manera menys directa però més tractable, d'acord amb la terminologia en ús: ¿com s'integren els mecanismes de diàleg en els ordenaments jurídics occidentals? I, especialment, ¿com s'integra el seu vessant polític en els sistemes jurídics?

Dos models d'Estat de dret

Hi ha dos ordres de models que no són coincidents entre si i que han de distingir-se acuradament: els models de l'ètica i la filosofia política, i els models jurídics de l'Estat de dret. Tenen, sens dubte, punts en comú, però el seu origen i la seva formulació corresponen a moments històrics, tradicions i funcions distints.

Són fàcils de confondre, perquè el constitucionalisme contemporani, bé sigui en la versió nord-americana derivada dels *framers*, Jefferson, Jay i Hamilton, o bé en la versió europea deutora de la tercera generació de juristes germànics de dret públic —especialment de l'època de Weimar— sol trobar el fonament dels drets en l'estructura normativa d'un Estat la forma política del qual es defineix en la pròpia constitució a partir de postulats de filosofia política. Però no són el mateix.

Les assemblees constituents es nodreixen de dues fonts: el principi de representació i l'acord o consens entre els diferents grups polítics representants, que tracten de dotar-se amb un conjunt d'instruments que els permeti l'articulació concreta en mecanismes jurídics dels principis filosòfics. Només és a partir del segle XVIII i, sobretot, durant el segle XIX, amb el disseny d'una societat regulada i codificada amb distinció dels sistemes de dret privat i de dret públic, que s'imposa la idea d'un Estat sotmès a l'imperi de la llei.

Una de les primeres aparicions del terme *Rechtsstaat* és al 1832-1833, en l'obra de Robert von Mohl *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates* I-II, Tübingen (La ciència del dret públic d'acord amb els principis fonamentals de l'Estat de dret), i és fàcil de veure que no es tracta de la regulació democràtica d'una societat estratificada, sinó d'un liberalisme no democràtic. El terme *Rule of Law* és encara més recent: no és fins al 1885 que A.V. Dicey l'usa per descriure la constitució britànica implícita, no formulada en un text, en el *Common law (An Introduction to the Study of the Law of the Constitution, 1885)*. No es pot dir, d'altra banda, que les posicions polítiques de l'un i de l'altre fossin progressistes. Eren més aviat molt conservadors. L'un oposat al sufragi universal; l'altre en contra dels drets de les dones i aferrissadament contrari a fer qualsevol concessió en favor de l'autonomia d'Irlanda.

L'Estat de dret és un assumpte, doncs, de juristes. I hi ha fins ara dos models clarament diferenciats: l'Estat *liberal* i l'Estat *procedimental* de dret. El primer correspon *grosso modo* al model clàssic de l'imperi de la llei (separació de poders, igualtat formal dels ciutadans, submissió de l'administració a la llei, seguretat jurídica, respecte pels drets subjectius, irretroactivitat del dret

2. Cf. <<http://www.llibreblancmediacio.com>>.

penal, garanties processals, submissió dels fets a les normes, argumentació raonada dels jutges i magistrats...). Els autors subratllen un o altre element, però l'important és que tots se sotmeten a l'ordre del *dret positiu*.

El segon, el model *procedimental*, és el que correspon al desenvolupament de l'Estat del benestar, en què les decisions de l'executiu prevalen molts cops sobre el legislatiu (desequilibrant la separació de poders), les professions jurídiques es flexibilitzen, l'estructura normativa s'enriqueix amb valors, principis i directives que no tenen sanció negativa ni una forma normativa estricta, i la legalitat del procés és considerada tan important com el mateix contingut de la llei.

Aquest segon model ha estat denominat també model *social* de dret, però tècnicament es caracteritza per la importància que atorga a l'aplicabilitat directa dels principis constitucionals i a l'extensió dels drets fonamentals mitjançant una interpretació raonable de la llei. L'argumentació, aleshores, passa a un primer pla, i hom defensa, en la seva versió més forta, que existeix una racionalitat específicament jurídica que és entesa com un subconjunt de la racionalitat pràctica (mitjans/fins; o la subsumpció dels fets a les normes seguint una justificació externa de les primeres premisses).

És el cas de les influents formulacions de Robert Alexy, Aulis Aarnio i Aleksander Peczenic.³ Pràcticament tota la darrera generació de juristes europeus, després de les teories del dret clàssiques de Hans Kelsen i Herbert Hart, han seguit per aquest camí que, un altre cop, duu a la forma constitucional com a principi bàsic d'unificació i homogeneïtzació de l'ordenament jurídic.

Republicanisme liberal, republicanisme dialògic i neorepublicanisme

El segon ordre de models és pròpiament polític i és molt més antic: no es tracta de la tècnica i teoria de construcció jurídica de l'Estat que es desenvolupa a partir de les revolucions del segle XVIII, sinó de la reflexió filosòfica que engloba tant la forma de l'Estat com el seu contingut (normatiu i no normatiu) a partir de la relació del subjecte de dret —el *ciutadà*— amb el sistema juridicopolític de les institucions estatals (bé siguin antigues, medievals o modernes).

La perspectiva del ciutadà com a subjecte moral actiu dins de la comunitat és la que importa aquí: la seva actitud i també les propietats —o *virtuts públiques*— que delimiten la forma com ha de relacionar-se amb si mateix, amb altres membres de la comunitat i amb la pròpia comunitat política en el seu conjunt. Aquest model del ciutadà ideal, que construeix la col·lectivitat des de l'interior, compromès en el diàleg públic pel bé o l'interès comú amb els seus iguals, on practica un discurs raonable i *enraonat* per convèncer-los de les seves posicions, és el ciutadà d'Hermògenes de Tars i, més tard, de Ciceró, Sèneca i Quintilià: un ciutadà que ho és per naixença

3. AARNIO, Aulis, ALEX, Robert i PECZENIC, Alexander, "The Foundation of Legal Reasoning" (1, 2, 3), *Rechtstheorie*, 12 Band, 1981, pp. 133-158, 257-279, 423-448.

i ho mostra per la seva capacitat discursiva, per l'habilitat de practicar l'art de la *inventio* i imaginar la comunitat política a la qual pertany, per estatus, de forma natural.

No és estrany que per aquest caràcter creatiu la retòrica fos recuperada per a la construcció de la ciutat Estat renaixentista, de Lorenzo Valla a Maquiavel, i que d'aquí passés al pensament alemany, holandès, francès i anglès de la Reforma als segles XVI i XVII, però ja sense el caràcter discriminador propi de les societats antigues. És, en efecte, la línia de la *retòrica* i de la *dialèctica* com a crítica de l'escolàstica aristotèlica medieval, i com a aplicació de la lògica a la pedagogia, la política i el dret: *ars discendi et disserendi*.

Aquesta constitueix la primera onada moderna del republicanisme polític, vinculada al Renaixement i a la Reforma, que va conduir a la defensa del ciutadà en el mateix espai públic lligat a la idea de sobirania i constitució de l'Estat.

Però ni Jean Bodin ni Thomas Hobbes van optar per la forma republicana com a configuradora del segon nivell del pacte social, que és el que dona pròpiament la forma política al pacte de cessió de sobirania (*pactum subjectionis*). Els primers teòrics de l'Estat absolut van preferir l'aposta per la seguretat i l'empara sota el poder del monarca.

En aquest procés s'esdevé un fenomen que ha estat observat per alguns romanistes i historiadors del dret, com Michel Villey i Riccardo Orestano: la construcció de l'Estat modern *juridifica* un àmbit de relacions que abans eren només objecte de l'ètica que governava la polis o el conjunt social. Ara el dret ja no és un objecte de regulació domèstica, privada, mercantil, distribuïdora del *suum cuique* de drets i obligacions: es generalitza, gira cap a l'abstracció, esdevé un afer d'Estat i, per tant, la regulació canvia de dimensió. Es torna *política*.

Aquest gir és important perquè, al tombant de l'absolutisme monàrquic, fonamenta les teories europees i nord-americanes del segle XVIII que configuren els estats nació. No és sobrer observar aquí, com ja féu Tocqueville, que des del punt de vista de l'administració de l'Estat la revolució va inventar poc: fou l'Antic Règim que va fornir la carcassa estructural dels estats del segle XIX. L'Estat liberal fou durant molt de temps una aspiració enfront de la realitat del poder dels estats sorgits de la pau de Westfàlia (1648), els quals van perdurar encara com a màquines de guerra finament greixades fins al segle XX.

Ha calgut superar les versions totalitàries de l'Estat nació per veure la darrera onada de republicanisme, que és molt recent i recupera modernament les tres primeres. El denominat *neorepublicanisme* estudia i revitalitza les posicions humanistes respecte a la llibertat política, però no ja a través del model de l'ètica pública, a la grega, o de la dialèctica humanista, sinó a través del model d'Estat de dret constitucional o de la *rule of law*. És a dir, des de

l'òptica d'una semàntica o representació de l'objecte ja filtrada per les teories del dret públic durant els segles XIX i XX.

Frank Lovett i Philip Pettit defineixen el programa del neorepublicanisme al voltant de tres idees: (1) una *persona lliure* que no viu sota la dominació dels altres; (2) un *Estat lliure* que ha de promoure la llibertat dels seus ciutadans; (3) la concepció d'una *bona ciutadania* que es manté vigilant de l'actuació estatal respecte als seus ciutadans.

Des dels anys vuitanta del propassat segle, aquest ha estat també el camí de Frank Michelman, Quentin Skinner, Joshua Cohen i Jürgen Habermas, entre molts d'altres. I és per això que els autors neorepublicans han insistit tant en l'anàlisi dels processos constitucionals com a part essencial de la participació ciutadana en el govern. Sigui a favor, com és el cas dels ja esmentats, o per a mostrar els obstacles a què s'enfronta, com en el cas de Cass Sunstein, l'actual *Administrator of the White House Office of Information and Regulatory Affairs* de Barak Obama.

Diàleg i republicanisme polític

Hi ha dos trets polítics del nou republicanisme que s'han de posar en relleu i que recuperen els antics: l'igualitarisme —el rebuig dels governs tirànics— i la llibertat —especialment, la negativa. Enfront de la llibertat liberal com a no-limitació i no-interferència, els republicans insisteixen en la llibertat com a no-dominació.

Hi ha dos trets més de caràcter epistemològic: la insistència en la reflexió en comú i la cerca d'un coneixement compartit. I n'hi ha encara un tercer que al meu entendre és molt significatiu i que dona lloc en el fons a la inserció del nou republicanisme en la tradició il·lustrada: la *confiança* en el coneixement i la seva extensió mitjançant instruments racionals; entre ells i de manera privilegiada el dret i, més concretament, l'Estat de dret. Tots acaben atorgant al dret i al coneixement sobre el dret —*jurisprudence, Rechtswissenschaft*, o teoria del dret— un estatus i un valor polítics privilegiats per a l'organització social. En la majoria dels casos, això vol dir un retorn a la reflexió sobre la constitució i els principis i valors constitucionals. Tal com ho va expressar Kathleen M. Sullivan al 1988 en un dels primers Simposis sobre la matèria:

Sunstein i Michelman repensen el dret, àdhuc a escala nacional, com una deliberació o un diàleg enraonat i públic sobre el bé comú, abans que com una competició sobre interessos privats per autosatisfes-se.⁴

Penso que aquí és on es posen de manifest els diferents pressupostos culturals i filosòfics del republicanisme. En primer lloc, el pragmatisme apareix al darrera de les formulacions nord-americanes: la democràcia es transforma en *deliberativa* i, per tant, és al procés de decisió cap on apunten les anàlisis dels autors de Harvard, Yale, Chicago, Princeton i Stanford. En canvi,

4. SULLIVAN, Kathleen M., "Symposium: The Republican Civic Tradition", *The Yale Law Journal*, vol. 97, núm. 8 (jul., 1988), pp. 1713-1723.

per molt que el filòsof alemany usi el mateix terme de democràcia *deliberativa*, el diàleg és entès per Habermas des de la perspectiva hermenèutica com un transcendental que atorga sentit al procés democràtic mateix. No hi ha república ni forma política possible sense “comunitat de diàleg” a un nivell més bàsic que el de la forma de democràcia argumentativa que ell estableix com a tercera via entre el liberalisme primigeni i el republicanisme, tal com l’entenen Michelman i Skinner.

Habermas distingeix tres fonaments bàsics que donen lloc a concepcions distintes: (1) liberalisme (basat en el mercat); (2) republicanisme (basat en l’autocomprensió ètica), i (3) democràcia deliberativa (basat en les condicions institucionals per al diàleg que estructurin la interacció).

En efecte, com veurem després, la deliberació només és una de les formes possibles del diàleg, abocada a la presa de decisions, i no es pot confondre amb el diàleg propi de la noció dialèctica dels humanistes.

Tanmateix, penso que hi ha una segona volta de clau en el lligam entre pragmatisme, hermenèutica i republicanisme que és, un altre cop, comú a tots. Es tracta de la posició de l’intel·lectual com a actor privilegiat del diàleg constitucional que ell mateix proposa. La posició intel·lectual de la qual parteix ja no és només la del saber que practica —ciència política, economia, història o sociologia— sinó que es troba ara situada en una autoreflexió en què el científic social *es transmuta en jurista*. El dret centra la seva atenció des del seu vessant pràctic: els sabers socials inicials d’origen s’incorporen al saber jurídic per a superar-ne el formalisme.

Ja no es tracta de la posició monista exclusivament jurídica de la tradició positivista europea (pensem en l’autonomia de la teoria general del dret de Kelsen, Ross i Hart, per exemple), ni tampoc de l’activisme judicial del realisme jurídic clàssic de Pound, Llewellyn i Frank (centrat en el mateix procés, *law-centered*, practicat pels *law-jobs*, en expressió de Llewellyn). No: la posició republicana no solament admet, sinó que exigeix l’obertura a i des de les distintes ciències socials, al mateix temps que les situa en una projecció normativa.

En el republicanisme hi ha lloc, doncs, per a una tercera versió de l’Estat de dret, *focalitzada ara en el coneixement*, a la qual hom pot incorporar també la versió procedimental de l’Estat de dret abans descrita. El dret esdevindria així, recordem-ho, argumentació reglada, un cas especial de racionalitat pràctica. I, tanmateix, a través d’aquesta relectura des de les ciències socials, pot reaparèixer una tradició molt més punxeguda, i fins a cert punt contradictòria amb les seves arrels il·lustrades. Em refereixo a la crítica de la representació política com a ficció pietosa o romàntica, que torna a planar perillosament sobre el seu discurs, tal com mostra l’influx dels pensadors més crítics amb els mecanismes polítics de la democràcia que són de tant en tant citats en les formulacions neorepublicanes del diàleg constitucional: Edmund Burke,

Leo Strauss i Carl Schmitt. Sunstein arriba a descriure com a “paternalisme llibertari” la seva pròpia posició.

Per a Richard Posner, per exemple, un incòmode company de viatge, la teoria de les elits de Joseph Schumpeter continua essent més explicativa que no pas cap forma de diàleg. La democràcia liberal és en realitat un assumpte de pocs que competeixen entre si —i no sempre de forma legal— pel suport d’una majoria. El “pragmatisme quotidià” (*everyday pragmatism*) s’acosta més a la realitat de l’americà mitjà que no pas el filosòfic. I la visió de la humanitat és més ajustada si ens entenem a nosaltres mateixos com a “micos amb un cervell gran” més que no pas com a éssers espirituals propers als àngels.

Estripat, si es vol. Però el fet de partir de les ciències socials per a l’elaboració de la teoria jurídica té aquests efectes: cal pensar des dels límits de les pròpies posicions. Al meu entendre, la concepció de la veritat i del procés d’avaluació de les teories és una pedra de toc que va més enllà de les crítiques a les virtuts cíviques, o de l’observació que hom no pot escapar del joc ni trencant les cartes. Així, els esforços han recaigut sobre la superació del possible idealisme de la pressuposició de la bondat del diàleg, començant pels problemes que presenten els processos deliberatius. Em limitaré a presentar-ne aquí només un, el de la concepció de la racionalitat col·lectiva.

Del problema de la racionalitat al coneixement col·lectiu

Pettit ho planteja des de la teoria de l’elecció racional, argüint fins i tot que la “racionalitat col·lectiva ha de prevaler per sobre de la resposta a punts de vista individuals: l’aspecte deliberatiu hauria de tenir prioritat per sobre del democràtic”.⁵ L’anàlisi de la deliberació el duu així al plantejament del denominat “dilema discursiu”: el resultat d’una decisió col·lectiva no és el mateix si hom parteix de les decisions individuals per a sumar després els vots que si es comença votant sobre les consideracions rellevants. El resultat de la presa de decisions varia en un cas o un altre. I, per tant, cal decidir primer sobre els procediments de la decisió abans de prendre-la. És la línia relacionada amb la teoria formal del vot que es remunta a l’*Essai sur l’application de l’analyse à la probabilité des décisions à rendre à la pluralité des voix* (1785) de Condorcet, i que es denomina *social choice theory* des de la formulació del teorema d’Arrow.

D’altra banda, per a Pettit no es tracta de restringir només la deliberació als representants escollits a les urnes, sinó que cal advocar fins a cert punt per una *despolitització de la política* en nom de la pràctica democràtica. Això significa arribar a un cert nombre de situacions en què la discussió es fa tan pública com sigui possible. De les dues dimensions de l’ideal democràtic que Pettit distingeix, el democràtic i el deliberatiu, la solució consistiria, doncs, a aprofundir en l’aspecte deliberatiu.

5. Cf. PETTIT, Philip, “Deliberative Democracy, the Discursive Dilemma, and Republican Theory”, a FISHKIN, James S. i LASLETT, Peter, *Debating Deliberative Democracy*, Blakwell, Oxford, 2003, pp. 138-162.

Sunstein adopta el punt de vista alternatiu, més centrat en l'economia del comportament que extreu de les idees clàssiques de Herbert A. Simon sobre la "racionalitat limitada" (*bounded rationality*) i dels treballs de Kahneman i Twersky sobre els "biaixos heurístics" (*heuristic bias*) propis de la cognició humana. Així, és la democràcia el que cal implementar, perquè les limitacions del comportament inherent als processos col·lectius de comunicació i circulació de la informació presenten excessius problemes de control. Un cop arribat a l'arena de l'activisme polític, el flux d'informació a través dels mitjans de comunicació es torna incontrolable, i és susceptible d'errors cognitius i de falsedats que es reproduïxen en cascada (*availability cascades*).

La perspectiva és certament interessant, perquè obre el discurs juridicopolític no solament a l'economia sinó a la ciència cognitiva, és a dir, a una perspectiva que entén la racionalitat humana des del punt de vista empíric, i permet avançar cap a un model d'Estat de dret també obert a les regulacions no-jurídiques que comprenen pautes socials i polítiques autoregulatives. Sunstein retorna també als clàssics per a l'anàlisi de la racionalitat col·lectiva com a flux organitzat d'informació.

El 1945, en un dels seus articles més famosos, l'economista liberal Friedrich Hayek va plantejar-ho clarament a la ciència econòmica: "El caràcter peculiar del problema d'un ordre econòmic racional està determinat precisament pel fet que el coneixement de les circumstàncies que hem d'utilitzar no existeix mai en forma concentrada o integrada, sinó només com a unitats disperses d'un coneixement incomplet i freqüentment contradictori que tots els individus posseeixen per separat."⁶

Hayek plantejava el sistema de preus en el mercat com la millor invenció social per solucionar el problema de l'agregació de la informació individual en un mecanisme col·lectiu de regulació. Els individus per separat, desconeguts entre si, són així capaços de coordinar socialment les seves preferències en funció dels seus interessos, la informació de què disposen i les seves decisions singulars. L'ordre racional col·lectiu es produeix aleshores per agregació.

Sunstein recupera aquest punt de partida i el matisa. S'adona que els mecanismes de transmissió digital transformen el problema. Quan hom disposa de mitjans tècnics capaços de superar les barreres de l'espai a l'era de la informació, l'important és l'agregació no solament d'informació, sinó del *coneixement*. ¿Hi ha un *coneixement col·lectiu*?

Des de la publicació de *Republic.com* (2001) a *Republic 2.0* (2007) passant per *Infotopia* (2006), Sunstein ha anat advertint, a contracorrent, dels perills per a la democràcia que significa l'ús indiscriminat de qualsevol informació accessible a la xarxa, justament perquè ningú assegura que aquesta personalització sigui la millor forma d'accedir a una informació veraç. La crítica al *Daily-me*, una discriminada selecció a mida de notícies en funció dels gustos individuals de

6. HAYEK, Friedrich A., "The Use of Knowledge in Society", *The American Economic Review*, vol. 35, núm. 4, Setembre 1945, pp. 519-530.

cadascú que Negroponte va proposar a principis dels noranta, ha estat un *leitmotiv* de les seves aportacions, fins avui mateix.

Això no obsta perquè hagi anat canviant de posició a mesura que els desenvolupaments tècnics han mostrat l'explosió de *wikis* i de *blogs*, amb una participació massiva de la població. El problema de Hayek queda ben perfilat en *Infotopia*: l'agregació de coneixement a partir d'una informació dispersa i desigualment distribuïda és possible a través d'un nou mitjà tecnològic que canvia la natura de la regulació sense canviar, això no obstant, la natura del problema. El problema continua essent l'optimització de les condicions d'exercici de la democràcia. Però ja no és el mercat, com proposava Hayek, l'únic sistema d'agregació viable.

La regulació —i especialment l'autoregulació— es produeix perquè la xarxa ha creat un sistema d'agregació de coneixement col·lectiu que pot funcionar a través de milions de pàgines web fàcilment accessibles. Però per molt que a partir de l'existència de xarxes socials sigui possible l'accés i la participació massiva, els processos de deliberació poden no arribar a produir bones decisions perquè l'organització d'aquest coneixement encara no obté ni agrega correctament tota la informació de què es disposa. L'amplificació dels errors, els perfils ocults, les "cibercascades" i la polarització de la posició dels col·lectius es continuen produint.

La lliçó que n'extreu Sunstein, tanmateix, no és pessimista: si volen emular l'èxit del mercat, "els grups haurien de donar passos fermes per incrementar la possibilitat que la gent doni a conèixer el que sap".⁷ I això vol dir que haurien de tenir prou incentius per a fer-ho.

El diàleg a través de la xarxa

Reprenem ara el problema que he plantejat al principi. ¿Poden els models jurídics de democràcia proposats pel republicanisme ser aplicats a la justícia relacional? ¿N'hi ha prou amb el segon model normatiu d'Estat de dret, deliberatiu o argumentatiu, per a donar comptes del comportament col·lectiu que observem a través de la xarxa? Més encara: ¿n'hi ha prou amb l'aplicació dels resultats de models i experiments provinents de les ciències socials —història, economia, ciència política, ciència cognitiva— per tenir un tercer model jurídic que permeti al mateix temps l'optimització dels mecanismes democràtics i el desenvolupament d'Internet?

Sí i no, a la vegada. Penso que aquest model híbrid inaugurat pels autors republicans que mesclen ciència social, ètica i teoria del dret és força atractiu. Ens impedeix descontextualitzar els mecanismes regulatius, si més no, i ser molt més acurats en la construcció d'institucions i sistemes normatius. Això és ja un pas endavant que situa la teoria jurídica *dins* de la teoria de la democràcia, i no pas a l'inrevés, tal com feia el vell naturalisme i continua fent avui el positivisme jurídic contemporani deutor del conceptualisme germànic del segle XIX.

7. SUNSTEIN, Cass R., *Infotopia. How Many Minds Produce Knowledge*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 201.

Però no hem d'amagar-ne les febleses, tampoc. Em fa l'efecte que ens deixem alguna cosa, més senzilla, en abordar aquests temes, i que es relaciona amb el nostre comportament bàsic, amb la pluralitat de llengües possibles i amb la plasticitat en la construcció de cultures humanes diverses. L'agregació d'informació des de la teoria econòmica no és l'única forma de tractar el problema del coneixement col·lectiu.

Fa molt de temps que l'antropologia ha identificat aquesta lògica immediata, propera, quotidiana, de la justícia relacional com a corresponent a les relacions de *reciprocitat* que guien encara una gran part de la conducta de les societats humanes. Als anys cinquanta, economistes substantivistes com Karl Polanyi i antropòlegs polítics com Karl Wittfogel van insistir en el problema complex que presentava l'articulació col·lectiva dels contextos culturals. Les cultures són també *tecnologies cognitives*, i no és solament el mercat l'únic mecanisme social eficient per agregar informació. El mateix succeeix amb el dret, sempre que l'entenguem en interacció simbòlica amb un sistema cultural que *incorpora* en sentit estricte, com a intel·ligència distribuïda, els mecanismes regulatius.

L'estructura computacional és a fora i no a dins dels subjectes humans (bé siguin entesos individualment o col·lectiva), tal com han mostrat els estudis ben concrets de Dan Norman, Aaron Cicourel, Roy d'Andrade i, especialment pel tema que ens ocupa, Edwin Hutchins. Les societats humanes ho són justament perquè són capaces de computar informació i transformar-la en coneixement social de forma complexa. En ciència cognitiva, el coneixement dispers i desigualment distribuït en individus i grups socials ha estat el punt de partida per al denominat *PDP model (Parallel Distributed Processing model)*, l'ús de xarxes neuronals aplicat als processos d'informació.

En una línia més simbòlica, als anys vuitanta i noranta del segle passat, els científics computacionals que es van enfrontar als problemes del modelatge del coneixement en els primers sistemes experts, ja van adonar-se com n'era de dur dominar aquesta pluralitat de formes: el coneixement del sentit comú expressat en una llengua natural és més difícil de modelar que el coneixement expert. Ed Fingbaum va sintetitzar aquesta dificultat en encunyar l'expressió *knowledge acquisition bottleneck*, i l'adquisició de coneixement bàsic encara continua essent ara un problema de primer ordre per a la lingüística computacional i la intel·ligència artificial. I també per a l'elaboració d'ontologies aptes per a imaginar sistemes regulatius que incorporin instruments tecnològics.

Cal notar que des d'aquesta perspectiva el mateix problema es planteja des del punt de vista convers: el coneixement és modular i l'aproximació més útil per a redissenyar-lo en agents és esmicolar-lo en parts analítiques computables.

“El sentit comú no és una cosa simple. Ben al contrari, és una immensa societat d’idees pràctiques adquirides amb dificultat, de multituds de regles i excepcions, disposicions i tendències, equilibris i comprovacions vitalment apreses.”⁸

Vull dir amb això que la suposició de l’existència de sistemes normatius centrats en la democràcia i en les constitucions polítiques com a forma jurídica privilegiada constitueix una simplificació, un esquema útil per operar i guiar la tasca regulativa. Però cal que els resultats no siguin confosos ni amb els models empírics explicatius, ni amb els models analítics de les ciències del disseny. És una proposta de natura normativa, de filosofia política o jurídica, i no pertany a les ciències del comportament que, per bé o per mal, persegueixen i assoleixen resultats molt més modestos. Constitueixen més aviat representacions esquemàtiques que es poden integrar i usar com a instruments en la construcció del dret contemporani de les nostres societats.

Penso que és així com poden ser llegides les contribucions del neorepublicanisme. I aquí trobem la darrera observació a què voldria referir-me: hi ha una certa simplificació també en les descripcions que actuen com a pressuposició de fons dels models normatius d’Estat de dret proposats, tant pel que fa a la noció de diàleg, com pel que fa referència als llenguatges que configuren la propera etapa de l’organització i regulació de la xarxa.

Hi ha tres elements aquí a tenir en compte: (1) la reducció del discurs a la deliberació no pot amagar que aquesta és només un d’entre diversos tipus de diàleg, i aquests es donen *tots* a través d’internet, de tal manera que les formes cooperatives són més complexes i no pretenen només produir un resultat o decisió ni atorgar un vot; (2) la importància de les emocions i sentiments, elements que són considerats generalment com a obstacles a la racionalitat, actuen al contrari com a *intensificadors* de conducta a través de la xarxa; (3) les plataformes especialment adaptades per a la tecnologia mòbil estan actuant també com a *intensificadors socials* que estructurin una nova cultura organitzativa molt més flexible que s’autoregula no a partir de normes o regles prèviament donades sinó a partir de les pautes interactives canviants dels participants.⁹

Així, on cal una intervenció immediata, com és el cas de catàstrofes naturals o humanes, la gent ja pot reaccionar abans que els governs, i efectivament ho fa.

La dimensió relacional: Web 3.0 i *crowdsourcing*

Durant els darrers vint anys els exemples de justícia relacional són fàcils de trobar en els casos de violència postbèlica. És la justícia social paral·lela establerta per les comunitats camperoles de Perú per acceptar i atorgar terres

8. MINSKY, Marvin, *The Society of Mind*, Simon & Schuster, Nova York, 1985, p. 22.

9. *Vid.* sobre aquest punt les experiències recents recollides per POBLET, Marta (ed.), *Mobile Technologies for Conflict Management. Online Dispute Resolution, Governance, Participation*, LGT Series núm. 2, Springer Verlag, Dordrecht, Heidelberg, 2011. Consulteu també <<http://serendipolis.wordpress.com>>.

cultivables als supervivents de Sendero Luminoso, o rebutjar-los i entregar-los a l'exèrcit. És la justícia de les Comissions de Veritat i la labor de reconciliació encetada per les famílies que havien patit la pèrdua d'un fill a mans de la policia de Sud-àfrica, un cop endegat el procés de reconstitució de l'Estat de dret sense discriminacions ètniques. En absència d'aquests mecanismes, les ferides són més difícils de tancar i els processos de pau i de reconstrucció poden resultar més llargs i dolorosos.

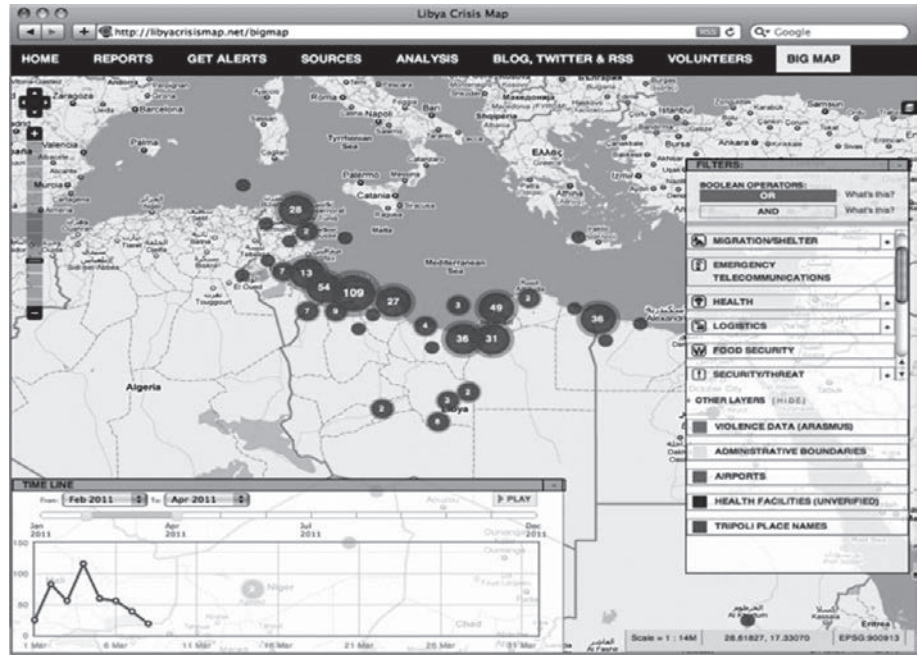
Però en vint anys la tecnologia ha transformat decisivament els escenaris de governança i de regulació coneguts. La justícia relacional ja no és només reactiva, sinó *proactiva*: es practica a partir de l'organització del coneixement local de les situacions de conflicte, i de la ràpida expansió de la informació. Funciona a partir de l'anticipació de nous esdeveniments, i pot integrar-se de forma simultània en la vida quotidiana de les societats civils en diversos llocs del planeta.

Els darrers esdeveniments als països àrabs a partir de gener del 2011 són ben significatius. Les revoltes no han succeït de forma espontània, com se sol dir de vegades, sinó a partir de la participació, comunicació i organització en les xarxes socials del coneixement sobre el terreny. L'accés als esdeveniments de forma simultània i en temps real ha estat vital per a una actuació efectiva. No hi ha una realitat "virtual" i una altra de "presencial", sinó tecnologies de la informació cada cop més potents que configuren, guien, modulen i ajuden a aplicar estratègies de comportament polític que afecten la pràctica totalitat de la població.

Prenem l'exemple d'Ushahidi (significa "testimoni" en swahili). És una plataforma online de codi obert que permet situar en un mapa de Google incidents de tota mena (desastres naturals, conflictes armats, violència ètnica, violacions de drets humans...).¹⁰ Tothom pot accedir-hi i fer conèixer qualsevol fet, que posteriorment haurà de ser verificat abans de ser publicat al mapa. En el recent conflicte de Líbia, un equip de voluntaris de la xarxa *Standby Task Force* (SBTF) va activar el mapa a instàncies de l'Oficina de Nacions Unides per la Coordinació d'Assumptes Humanitaris (OCHA), assumint-lo internament al cap de quatre setmanes.¹¹ La seva tasca és recollir totes les informacions que arriben des dels mitjans de comunicació i des de tots els escenaris de conflicte (especialment a través de les xarxes socials) per tal de coordinar l'ajuda humanitària per part de les organitzacions sobre el terreny. I, en segona instància, la informació recollida permet documentar presumptes violacions dels drets humans o de les resolucions de Nacions Unides. Això s'ha fet molt més evident en els posteriors conflictes de Síria i Sudan, on els mapes fets per voluntaris activistes tenen com a objectiu directe l'organització de proves processalment acceptables davant d'un tribunal internacional.

10. <<http://www.ushahidi.com/>>.

11. Amb posterioritat a la redacció d'aquest article, amb data d'1 de setembre del 2011, ha aparegut l'Informe *Lybia Task Force Deployment* (març-abril 2011). El trobareu a <<http://blog.standbytaskforce.com/>>.

Mapa de crisis de Líbia

Però, de fet, l'OCHA no ha creat ni activat el *Libya Crisis Map* de la SBTf: el va sol·licitar l'1 de març del 2011, i el va assumir internament (dedicant-hi personal propi) un mes després. Aquest tipus d'actuacions en obert salten pel damunt de les barreres estatals i s'anticipen a la intervenció dels organismes internacionals. Tenen un abast global, i es poden fer efectives per l'existència d'una comunitat transnacional de ciutadans que s'hi senten involucrats per motius ètics, polítics o personals. El cas és que ja no és possible prescindir-ne per al funcionament de les institucions. La governança ja no és relativa tampoc exclusivament a les ONG: opera per participació directa a partir de la producció, gestió i coordinació de *coneixement* col·lectiu rellevant. Aquest coneixement també està distribuït en actors de tota mena (des d'individus fins a empreses i organitzacions).

Crowdsourcing (o "generació massiva") és un terme que designa la resolució distribuïda de problemes a la xarxa i que podria aplicar-se també en aquest cas. Ha generat ja mercats de treball per a microtasques, i és un exemple del que succeeix en el Web 2.0, on el model de consumidor/productor és substituït pel de *prosumidor*. Al "Web de dades" o Web 3.0, el que resulta connectat no són solament els webs o les seues, sinó els mateixos objectes interns als webs. Les relacions semàntiques i les tasques d'indexació, categorització i classificació passen aleshores a un primer pla. Els llenguatges com SPARQL, que vinculen un i altre, i els denominats *serveis web semàntics*¹² serveixen per connectar i gestionar aquest món del coneixement que ja és un

híbrid entre la pila de llenguatges artificials que estructuraven la xarxa de forma automàtica o semiautomàtica i els seus usuaris. El *Lybia Crisis Map* s'està enfrontant ara a problemes d'indexació i categorització.

Els sistemes regulatoris muten, així, també de natura: es tornen tan plàstics i plurals com la capacitat d'invenió d'estratègies dels usuaris de la xarxa, que són al mateix temps receptors i transformadors de coneixement. Això ha donat lloc a la imaginació de nous models de governança que intenten sintetitzar en un únic esquema les funcions dels sistemes de computació amb relació als serveis i compartició de contingut per part dels seus usuaris. *Metròpolis* n'és un exemple, i n'hi haurà més a mesura que es desplegui la potencialitat *personalitzadora* de la xarxa i la possibilitat d'articular les ciències de la computació amb les ciències cognitives, la nanotecnologia i la biologia.

No veig com l'aplicació del dret i l'exercici dels drets i dels valors democràtics en puguin quedar al marge. Si hom pot objectar alguna cosa a les anàlisis fetes des del republicanisme de Sunstein, per exemple, és la seva timidesa: extremadament valuoses, no mesuren prou bé la capacitat real d'operar dels sistemes ni tampoc la capacitat imaginativa d'utilitzar-los per part dels ciutadans, tal com s'ha mostrat en algunes polèmiques en què ha defensat la impossibilitat que els agents intel·ligents puguin arribar a argumentar per analogia (jurídicament). Fins i tot des de la prudència apresada en els seixanta anys llargs d'història de la intel·ligència artificial, cal dir que això ja no és opinable. Hom pot ser progressista en política i conservador en ciència.

La justícia relacional no és d'ara. Tampoc la democràcia ni el dret. Però el que canvia la tecnologia és el bagatge d'instruments de què hom pot disposar per a operar socialment la capacitat natural humana de sentir, pensar, comunicar i actuar. Per tant, la possibilitat de combinar d'una altra manera els elements que participen en la regulació política. Mantenint com a centre de les reflexions el concepte potser més repetit pels juristes de dret públic, el de *poder* sobre les persones, m'agradaria contraposar-lo amb la variació que n'ha fet la justícia relacional: el d'*empoderament* de les persones. Potser el futur del republicanisme com a filosofia política depengui de la capacitat que tingui per saber veure'n la diferència.

12. <http://www.cs.man.ac.uk/~khalidb/sws/sws_directory/sws_directory.html>.

Bibliografia

- BESSON, Samantha i MARTÍ, José Luis (eds.), *Deliberative Democracy and its Discontents*, Ashgate, Aldershot, 2006.
- CASANOVAS, Pompeu, "The Future of Law: Relational Law and Next Generation of Web Services", FERNÁNDEZ BARRERA, Meritxell et al. (eds.), *The Future of Law and Technology: Looking into the Future. Selected Essays*, European Press Academic Publishing, Legal Information and Communication Technologies Series, vol. 7, Florència, 2009, pp. 137-156.
- CASANOVAS, Pompeu i POBLET, Marta, "Concepts and Fields of Relational Justice", a CASANOVAS, Pompeu, SARTOR, Giovanni, CASELLAS, Núria i RUBINO, Rossella, *Computable Models of the Law. Languages, Games, Ontologies*, LNAI 4884, Springer Verlag, Heidelberg, Berlín, pp. 323-340.
- GARGARELLA, Roberto, "El republicanismo", a *Las teorías de la justicia después de Rawls*, Paidós, Barcelona, 1999, pp. 161-190.
- LOVETT, Frank i PETTIT, Philip, "Neorepublicanism: A Normative and Institutional Research Program", *Annual Review of Political Science*, 2009, vol. 12, pp. 11-29.
- POSNER, Richard A., *Law, Pragmatism, and Democracy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003, esp. "Two Concepts of Democracy", pp. 130-157.
- SKINNER, Quentin, "The Republican Ideal of Political Liberty", a BOCK, Gisela, SKINNER, Quentin i VIROLI, Maurizio (eds.), *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, pp. 190-309.
- VIROLI, Maurizio, *Republicanisme*, Introducció de G. Cattini, CETC-Angle Ed., Barcelona, 2006 (original, Laterza, 1999).